

מדיניות המערערת את מבנה החברה הישראלית

אידיאולוגיה של ימין ניצי וקפיטליזם שמרני מנחה את מדיניות הממשלה וחותרת תחת אושיותיה של החברה הישראלית. השמאל טרם גיבש מדיניות חלופית המושתתת על יוניות, סולידריות חברתית והבטחת זכויות העובדים והשכבות החלשות – טוען פרופ' אריה ארנון בשיחה עם "מפנה"

מפנה: אבקש התייחסותך למשמעויות החברתיות-כלכליות והפוליטיות של המדיניות הכלכלית של האוצר בכלל ושל מגמות נתניהו במדיניותו.

אריה ארנון: המשק הישראלי עובר במשך תקופה ארוכה תהליך שינוי מורכב מאוד. קובעי המדיניות הכלכלית לדורותיהם מקדמים סדר-יום חדש למשק הישראלי, וכמובן גם לחברה הישראלית ולפוליטיקה הישראלית. סדר יום זה נשען מאז שנות התשעים על הערכות קובעי המדיניות, שישראל מתקדמת לנורמליזציה עם שכנותיה ושעליה להצטרף למהלך הגלובליזציה. כלומר, לדעת מעצבי המשטר הכלכלי על ישראל לאמץ מודל יותר קפיטליסטי ובו יקטן משקל הכוחות המנסים לרסן את הקפיטליזם. קונקרטי, השינויים במשק הישראלי, בוודאי מאז תכנית הייצוב ב 1985 ועוד יותר במשך שנות התשעים, הובילו למידה הולכת וגדלה של פתיחות לעולם: ישראל הנהיגה מדיניות של פתיחות בסחר, פתיחות בזרמי ההון אליה וממנה, פתיחות בתנועות עובדים, פתיחות בקביעת שער החליפין. במקביל, "בפנים" – ישראל כוננה הרבה יותר שוק ופחות מעורבות בשווקים, יותר הפרטה ופחות איגודים מקצועיים. כתוצאה מכך, כשפרצה האנתיפאדה לפני 3 שנים, קובעי המדיניות הישראלית ניצבו המומים וחסרי אונים בפני המשבר שהתפתח; כמעט ולא היו בידיהם כלי מדיניות להגיב על המשבר. חשוב לחזור ולהזכיר, לא היה זה משבר מחזורי רגיל, שבו צריך על פי המדיניות המקובלת להעלות מעט את הריבית, להגדיל או להקטין את ההוצאות בשוליים (fine tuning); הסתבר שמה שחשבנו על עצמנו ועל העולם בו אנו חיים אינו נכון. לעובדה שאנחנו חיים בעיצומו של סכסוך, שעדיין לא נגמר, יש השלכות מרחיקות לכת. חלק מקובעי המדיניות הכלכלית אצלנו, חשבו שאפשר יהיה להתמודד עם המצב החדש במסגרת המשטר הקודם שהם כוננו כאן. נדרש להם זמן רב להבין שמדובר במצב חדש שלו השלכות מרחיקות לכת וכי המשק הישראלי נכנס לשלב חדש בהתפתחותו. מה שהעיר את קובעי המדיניות מהפסיביות וההלם היה דווקא המשבר הפיננסי בקיץ שעבר, שמרחף מאז באוויר ושהבהיר לכולם שכללי המשחק השתנו. המסקנות שהסיקו קובעי המדיניות היו מסקנות קשות. הם החלו לטפל באחת ההשלכות של המשבר הכלכלי החדש - הגירעון ההולך וגדל בתקציב המדינה.

כדי לטפל בגירעון, הם בחרו באסטרטגיה של "צנע". כדי להקטין את הגירעון הצפוי, הם החלו לקצץ

בהוצאות, ובפרט קיצוץ בחלקים של רשת הביטחון החברתית שלהשקפתם "מיותרים". בפועל התחילו לפרק את מדינת הרווחה הישראלית. המשבר הכלכלי הולך ומעמיק, ואנחנו בעיצומה של ירידה ביותר מ-10% ברמת החיים שלנו על פי כל מדד שייבחר (תוצר לנפש, או תצרוכת לנפש). המדדים מראים שאנחנו במיתון עמוק, משבר של ממש, ואחת הפנים של המשבר - ירידה גדולה בהכנסות המדינה. המדיניות שאומצה גוררת קיצוצים בהיקף הולך ומתרחב. יושמו כמה וכמה תכניות בשנתיים האחרונות ובהן קיצוצים חריפים ביותר. הקיצוץ המסיבי ביותר עד עתה היה בתקציב 2003, שאושר בדצמבר 2002 (בהימנעות העבודה...).

ביבי ש"ירש" את המשבר הכלכלי, הגיב עליו בדרך קצת אחרת. הוא האמין, לפחות כך הוא טען במשך כל השנתיים שלפני מינויו לשר האוצר, שאפשר לטפל במשבר הכלכלי בלי שום קשר למצב המדיני. את תכניתו להתמודד עם המשבר הוא עיצב במשרד האוצר. תכנית החירום שביבי הנהיג, חרגה ממה שהונהג בעבר. ראשית, ביבי ניסה לטפל בתחום יחסי העבודה. הצעתו: לקצץ בהסכמה את שכר העובדים בסקטור הציבורי ובהיקף התעסוקה בו, ולא – לחוקק חוק. ההצעה עוררה שביתה נגד התוכנית שהסתיימה בפשרה לא פשוטה מבחינת העובדים. אולי פשרה בלתי נמנעת, אבל קשה: העובדים הסכימו לעקרון שהכתיב להם השלטון. נכון, זה לא נעשה בחקיקה, וזה כשלעצמו חשוב, אבל בוצע קיצוץ, גם אם קטן יותר. ביבי ידע מלכתחילה שהוא יכול להשיג את היקף הקיצוץ כפי שהוסכם בסוף המו"מ. אבל נוצר מצב בו ברור לחלוטין שמעכשיו ואילך אפשר ללכת לצעדים חד-צדדיים בתחום יחסי העבודה. הרפורמה השנייה שהממשלה ניסתה להעביר היא בתחום הפנסיה. זו אינה שייכת ישירות למשבר הנוכחי והיא מרחפת מעל ראשינו כבר הרבה שנים. יש לה סיבות עמוקות, דמוגרפיות, שמקורן בשינויים מבניים ארוכי טווח. בכל העולם המערבי יש משברי פנסיה, מסיבות "טובות" - הבריאות השתפרה, אורך החיים גדל, ולכן הסדרי פנסיה שהיו סבירים כשאנשים חיו 65 או 70 שנה, אינם טובים כשאורך החיים הוא 80 שנה. צריך לשנות פרמטרים מסוימים בהסדרי הפנסיה. אבל גם את זה אפשר לעשות במו"מ בין הפנסיונרים לעתיד שמבטחים את עצמם היום ובין השלטון, או בין קרנות הפנסיה והשלטון. אבל ביבי לא רצה מו"מ - הוא רצה להכתיב. נוצר עתה דפוס חדש שבו המדינה, והמדינה במקרה זה היא ביבי, מכתיבה את כללי המשחק בשדה הכלכלי והיא עושה זאת בלי להתחשב בכוחות נגדיים. היא מעריכה שהכוחות הנגדיים אינם חשובים, הם חלשים, והיא רוצה להשאירם במצב זה ואף להוסיף להחלישם. כי היא רוצה שהשדה הכלכלי-חברתי ינוהל בעיקרו של דבר ע"י ה"חזקים", כלומר, בעלי ההון הישראליים והזרים שמעורבים בכלכלה הישראלית, ובמידה מסוימת גם השלטון. זהו משטר חדש. זה משטר שבו לעבודה ולעבודה המאורגנת, יש משקל יורד והולך. אגב, לא כל בעלי ההון מעוניינים במבנה החדש. לרבים מבעלי ההון "נוח" הרבה יותר שיתקמו איגודים מקצועיים כבעבר, מוחלשים אך קיימים. ביבי שייך לזרם שמייצג השקפה רדיקלית יותר שבבסיסה ההנחה כי עבודה מאורגנת ממש אינה נחוצה. ימים יגידו אם זו היא באמת דעתו ואם זה הכיוון שהמשק הישראלי מתפתח אליו.

להתחרות עם העובדים מהעולם השלישי

אם נרחיק מעבר לכלכלה ונשאל את עצמנו לאן הולכת החברה הישראלית, נראה כיוון חדש. אחרי תהליך ירידה מתמשך של הגורמים היותר מאורגנים בחברה הישראלית בתחום העבודה: ההסתדרות, ארגונים קואופרטיביים למיניהם, תעשייה שהייתה בבעלות עובדים והתנועה הקיבוצית - הלכו ונחלשו במשך עשרות השנים האחרונות, קשה לראות מי בדיוק יחליף אותם בייצוג האינטרסים של העובדים והעבודה בחברה הישראלית. המפלגות שאמורות היו להגן על עובדים, מפלגת הפועלים המאוחדת, מפלגת פועלי א"י, שמות שנשמעים לרבים אולי אנכרוניסטיים, אינן קיימות. המפלגות הללו שהתיימרו לייצג את האינטרסים של העובדים, ידעו תמיד שהן חיות בתוך חברה קפיטליסטית, אבל חשבו שיש להן מה לומר עליה: איך היא צריכה להתנהל, לטובת מי היא צריכה להתנהל. מפלגת העבודה עוד קיימת, לעומת זאת, הייצוג של האינטרסים של העבודה המאורגנת, אינו ברור ומוכן מאליו. זו בהחלט תוצאה קשה מבחינת העובדים בחברה הישראלית, תוצאה קשה גם מבחינת אינטרסים של השכבות היותר חלשות, או מוחלשות, בחברה הישראלית. הזכויות של אלה שכרגע אינם עובדים שלא מבחירה, המובטלים, הנשענים על רשת הביטחון החברתית, נפגעו. הציבור שמתפרנס שלא מהון על שלל צורותיו, חשוף לחלוטין למשבר ורמת חייו בסכנה מוחשית. למעשה ההצעות שהממשלה מציעה היום לשכבות שאינן מתקיימות מהון, בתנאים של הכלכלה הגלובלית, הן להתחרות עם העובדים הזולים ביותר בעולם. העובדים נחשפים לתחרות עם עבודה מאוד זולה ונדרשים לא להישען על רשת הביטחון החברתית. למעשה הם מתחרים בעובדים מארצות שבעבר כוננו "העולם השלישי", העולם הפחות מפותח. זאת ה"הצעה" שמציעים לעובדים היותר חלשים בחברה הישראלית. היא לא מוצגת תמיד בשפה הזאת, אבל זאת משמעותה.

התכניות שאנחנו קוראים להן בקיצור "מרווחה לעבודה", הן תכניות שמשמעותן שמאות אלפים בחברה הישראלית יהיו נידונים לחיי עוני קשים, להסכים לקבל עבודה קשה בתנאים מאוד לא טובים. החברה הישראלית מוותרת על מה שהיא הבטיחה בעבר, הבטיחה בחוזה לא כתוב, אבל מאוד ברור, שהיא תדאג לרמת חיים מתקבלת על הדעת לכל מי שמוגדר כשייך אליה. זה הפירוש שצריך לתת למדינת המרווחה הישראלית כפי שהתגבשה בשנותיה הראשונות. היא התיימרה להבטיח לכל בני החברה איזו שהיא רמת קיום בסיסית, שאינה תלויה רק בכוחות כלכליים; כלומר, ישראל ניסתה לכוון קפיטליזם יותר נאור. עכשיו באים ואומרים: "אם אתה לא יכול להרוויח את רמת החיים הזאת, אז אתה צריך להסתפק בפחות". ההשקפה שביבי נתניהו מקדם מקובלת גם על הליכוד, שעומד מאחוריה, ושותפים לה אנשי "שינוי". ההשקפה של ביבי הגמונית היום בחברה הישראלית – מה שמוכנים לשלם לך אתה צריך לקבל. אין רצפה, אין סף קיום בסיסי שיש להבטיחו. אם אתה לא מוכן לעבוד בתנאים שמציעים לך המעבידים, יש לך בעיה ולא לאף אחד אחר. לא ל"חברה" ובוודאי לא ליותר חזקים בה. אין כלל שאלה של צדק חברתי ואפילו לא של סולידריות. זו חברה שבה כל אחד לעצמו. אין דבר שאי אפשר לקנות ולמכור וגם העבודה בקטגוריה זאת ואם מחיר העבודה זול, אז מצבו של העובד קשה. בודדים מצליחים להגן על עצמם מכוח הארגונים שעדיין מתפקדים:

עובדי הסקטור הציבורי, או עובדים בענפים מיוחדים. אפילו עובדי ההיי-טק חשופים לאותם כללים. אם יש בהודו מהנדסי תוכנה טובים וזולים, אז מהנדסי התוכנה הישראליים צריכים להתיישר לפי זה. אם יש עובדים בעבודות כפיים למיניהן, ממפעילי ציוד כבד ועד לעובדי בניין וחקלאות, עליהם להסכים לקבל את השכר שהמעבידים מוכנים לשלם להם, או שיביאו עובדים במקומם. זאת המסקנה הקשה המעלה שאלות עקרוניות מאוד סבוכות, הן על ישראל והן על העולם. התשובות אינן פשוטות. יש כאלה החושבים שגלובליזציה היא דבר טוב; יש אנשים שחושבים שאולי אין היא הדבר הכי טוב, אבל היא בלתי נמנעת, אי אפשר להתנגד לה. לכן, לדעתם, צריך לקבל את הכללים המכתיבים את חיינו ומי שמנסה להתנגד, הוא בחזקת דון קישוט המנהל מאבק אבוד.

אינני חושב כך. יש שני כיוונים הפתוחים בפני שוללי המסקנות הקשות, אלה הנובעות כביכול לוגית משיטה שאין אפשרות להתנגד לה. שני כיוונים שנשענים על מחשבה ביקורתית וריאלית, כלומר ברת מימוש על ידי כוח פוליטי: האחת – לנסות בכל זאת לא לקבל את הגלובליזציה כ"כזה ראה וקדש". משמע, לכוון מחדש איזה שהם גבולות כלכליים בין המשק הישראלי והעולם. הדבר אפשרי. איני מתכוון להחזיר משטרים שאבד עליהם הכלח, אלא למינון מתון של מגבלות על תנועות הון וסחורות; ייצור גבולות כלכליים, כך שבתוכם אנחנו נוכל לנהל את חיינו. גם ארה"ב המטיפה לגלובליזציה, מגינה על גבולותיה. אירופה מגנה על גבולותיה, חלק מארצות דרום-מזרח אסיה מגינות על גבולותיהן. אך אצלנו הגיעו למסקנה אידיאולוגית, שאין אפשרות לכוון גבול כלכלי ובתוכו לנהל את החברה שלנו. זו האופציה היותר קלה ויותר ריאליסטית וצריך לנקוט בה ולסגת במידה מסוימת מהפתיחות הנוכחית של המשק הישראלי ולהחזיר את קובעי המדיניות הישראלית אל האפשרות להשתמש בכלים כלכליים, חברתיים, כדי לעצב את החיים שבהם אנחנו רוצים.

ה"מדיני" וה"חברתי" משולבים

גישה זו מתיישבת היטב עם ההשקפה ביחס לסכסוך בינינו לבין שכנינו. לתקופה היסטורית לא קצרה אנחנו ושכנינו נצטרך לחיות כמו שחיו באירופה לפני 92'. זאת אומרת, נחיה במדינה שיש לה גבולות פוליטיים וכלכליים וגם הם יחיו במדינה שיש לה גבולות פוליטיים וכלכליים. ייקח זמן עד שאנחנו ושכנינו נעבור את התהליך שאירופה עברה, של מיסוס הגבולות הכלכליים. ולכן גם כאן ה"מדיני" ו"החברתי" מסתדרים אחד עם השני. בשני נושאים, כינון גבולות כלכליים והחזרת הכוח לקבוע את המדיניות לידי קובעי המדיניות, זו נראית לי האופציה העדיפה. אולם אם מתנגדים לגבולות וטוענים "אין ברירה, העולם הוא גלובלי" (אני חושב שהוא עדיין איננו כזה), אז האתגר יותר קשה והוא מחזיר אותנו לדרך השניה הפתוחה בפנינו שמרכזת ההגנה על זכויות עובדים בכל העולם.

בעלי ההון בכל העולם משתמשים בעובדים הזולים ביותר. הם משתמשים בעובדים בארצות הפחות מפותחות כדי להוריד את רמת החיים של העובדים ה"יותר יקרים". זאת המשמעות של התהליך ארוך הטווח

שמתגלגל מול עינינו. אם ניקח את המודל שמנסים ליישם אצלנו ונעביר אותו לארה"ב, המשמעות היא שהעובדים בארה"ב יצטרכו להסתגל לשכר, או להתקרב אל השכר, של העובדים בארצות העניות שמדרום להם, למשל, במכסיקו. אך ארה"ב חתמה על הסדר שיש בו גבולות כלכליים. ארה"ב לאחר ויכוח עם האיגודים המקצועיים שבתוכה, אלה המנסים לשמור על האינטרסים של העובדים האמריקאים, לא כוננה משטר של אחדות כלכלית מוחלטת. המשטר שהוסכם ב 1994 עם יסוד NAFTA משאיר למדינות השונות, גם למכסיקו, גם לארה"ב וגם לקנדה, סמכויות מסוימות ביחס לגבולותיהן וגם מרחב פיקוח על מה שקורה ביניהן. אין תנועה חופשית של עובדים בתוך היבשת ומי שמגן על תנועה חופשית של עובדים, צריך לקחת בחשבון שהעובדים בארצות היותר חזקות ייפגעו מתנועה חופשית. אפשר כמובן, בשם הסולידריות הבין לאומית של העובדים, לטעון שיש לאפשר לעובדים בכל העולם לעבוד היכן שהם רוצים. זו טענה ידועה ויש בה הגיון מסוים. אך הטענה הזאת מתעלמת מכך שחלק מרכזי בהשוואת רמת החיים בעולם צריך להיעשות לא על ידי תנועת עובדים, אלא על ידי תנועת ההון. תנועת ההון אמורות להביא לאיזון, או לשוויון, או להתכנסות ברמות החיים של הארצות השונות. זו סוגיה קשה העומדת לא רק בפנינו בישראל, אלא בפני האנושות כולה. זו סוגיה המחייבת אותנו להיכנס למחוזות סבוכים הן מבחינת התחזיות והן ביכולת להבין את מנגנוני השינוי הכלכלי-חברתי. אלה תהיינה השאלות החשובות במאה ה-21- בכל העולם.

לעומת זאת, הסדר שהאמריקאים רוצים בו קובע, למעשה, שהארצות הפחות מפותחות ימשיכו להיות פחות מפותחות והעובדים היותר עניים ימשיכו להיות יותר עניים. הם לא יוכלו לעבור אל הארצות המפותחות, והארצות המפותחות לא ידאגו באמת לאיזוה שהוא תהליך של התכנסות ברמת החיים בעולם, שהיא בהחלט המשימה הגדולה שעומדת בפני האנושות ובהקשר שלנו, השאלה היא איך לעשות את זה כאן באזורינו.

התכנסות ברמת החיים פירושה שרמת החיים לא תרד, אולי אפילו תעלה במידת מה בארצות היותר מפותחות, אך תעלה יותר מהר בארצות הפחות מפותחות. כלומר, תהיה עלייה ברמת החיים בקצב יותר מהיר בארצות הפחות מפותחות. זו המטרה, החזון, אליו צריכה להוביל האסטרטגיה לפיתוח כלכלי. לי זה נראה כמסלול היחיד שיש בו איזו שהיא הבטחה לסוג חדש של סולידריות חברתית, לא רק בתוך המדינות, אלא גם בין המדינות. האם ההון בעולם והאם ההון הישראלי בפרט, מוכן להיות שותף למהלך כזה? זו שאלה גדולה. ההון לא רואה את האינטרסים שלו קשורים בחזון מסוג זה, יש לו אינטרסים הרבה יותר פשוטים ומיידיים - לעשות כסף כאן ועכשיו ומהר, ועל פי "חזון" זה הוא פועל. אין לו שום בעיות מוסריות להביא עובדים זולים על חשבון העובדים הישראליים ולומר לעובדים הישראליים: "תתחרו בעובדים הזולים מהארצות האחרות, או שלא תהיה לכם עבודה וגם לא תהיה לכם פרנסה". כי את רשת הביטחון החברתית אנחנו מפרקים. זה מה שהתכנית החדשה ל"הבראת כלכלת ישראל" אומרת לנו בשפת הרמזים.

הם אינם מפחדים

מפנה: "רשתות ביטחון" כלכליות-חברתיות נבנו נוכח סכנת מהפכה. המעמדות השליטים הבינו שאם לא יבנו רשת ביטחון חברתית, תהיה התפוצצות. האם עתה הם חדלו לפחד?

ארגון: התשובה חיובית. במידה רבה פירוק רשת הביטחון החברתית אצלנו ובמקומות אחרים היא תוצאה מכך שאין איום על בעלי ההון בפגיעה בזכויותיהם תוך העברת כוח כלכלי ועושר מידיהם לידיים פרטיות אחרות או לידיים ציבוריות. הם לא פוחדים כבעבר מכוחות נגדיים ומחלופות לשיטה. היעלמות האיום שהסרת רשת הביטחון תביא לתוצאות שליליות מבחינתם של בעלי ההון תרמה בהחלט לפירוק רשתות התמיכה. עד היום התשובה היחידה שארה"ב נותנת למרד של העניים בעולם - המופיע כטרורזם - היא מלחמה נגדם. אי אפשר להתעלם מכך שהטרורזם שארה"ב ספגה לא יצר כלפיו עוינות בעולם השלישי שחלקו התבונן במה שאירע ואמר: "מגיע להם, הם כל כך עשירים, שיחטפו גם כן משהו, מישהו מעניש אותם". אם נסתכל על סקרי דעת קהל ועל תגובות ברחבי העולם השלישי נראה כי יש הסתייגות מהפיגועים אבל בצידה ישנה מידה של הבנה למחאה שהם מבטאים. אין ליחס למחאה הזו יותר משקל ממה שיש לה, אך ברור לגמרי שתשובה רצינית למחאת העניים בעולם אינה רק בתחום המלחמה בטרור. העולם המפותח חושב ומשוכנע שאם רק יביא קפיטליזם תחרותי לעולם הפחות מפותח, עולם זה יהפוך למפותח. זה החזון של ביבי בישראל, והחזון של בוש ומרעיו לעולם השלישי. החזון דומה: נכונן קפיטליזם תחרותי, ללא מעורבות ממשלתית מנוונת וביורוקרטית וללא ארגונים כמו ארגוני עובדים, או רשת ביטחון חברתית, ניתן לקפיטליזם לפעול את פעולתו ובא לכלכלה גואל, ובא לרמת החיים גואל. זאת האמונה של השמרנים החדשים. הבסיס להגמוניה שלהם הוא, מצד אחד, היעלמותו של היריב האינטלקטואלי ומהצד השני – התמוטטות הכוח הפוליטי שהיה לו. ברה"מ, עם כל הביקורת עליה, הייתה קוטב נגדי לקפיטליזם, גם הסוציאלי דמוקרטיה האירופאית היוותה קוטב נגדי והיום שניהם כבר אינם מהווים קוטב נגדי של ממש. החזון הקפיטליסטי, החזון של בוש ושל ביבי, המחשבה כי אם רק יהיה קפיטליזם יותר תחרותי בעולם הקשיים יפתרו, הם באמת מאמינים בו. הוא גם מייצג את האינטרסים שלהם. יש פה איזו התמזגות בין מה שהם חושבים על העולם ובין מה שמשרת את האינטרסים שלהם. ולהתמזגות הזו יש כוח גדול מאוד, אינטלקטואלי ופוליטי. והכוח הצבאי היחיד שקיים היום בעולם עומד מאחוריו.

הכוח שמופעל בשם השקפת העולם השמרנית מעורר מרבצם כוחות נגדיים חזקים מאוד. האופוזיציות שקיימות בעולם לארה"ב אינן כולן דמוקרטיות, חלקן דיקטטוריות; בחלקן הן רחוקות מהביקורת שלי, אך הן באופוזיציה לקפיטליזם התחרותי. הניסיון למחוך בכוח את הגורמים האלה תעורר תגובת נגד חזקה מאוד הן של הגורמים המובסים והן של המוני אנשים שמסתכלים על המאבק העולמי כביכול מהצד ואומרים, "אז למה בדיוק אתם דנים אותנו"?

בשלב מסוימים של יישום החזון השמרני החדש בישראל, חזון של קפיטליזם לא מרוסן ופירוק מדינת הרווחה, הרמתי מעת לעת גבה ולא הייתי בטוח שמקדמי החזון הזה מודעים לחלוטין למה שהם עושים. האם הם חושבים שפירוק הסולידריות בחברה הישראלית יעבור בלי נזקים, אפילו לשיטתם? האם הם לא מבינים שפירוק מדינת הרווחה הישראלית וחשיפת פלחי האוכלוסייה שלדעתם צריכים להתחרות בעולם השלישי

לא תביא להם לנזק אלקטורלי? הרי זה הקהל "שלהם". אני חושב שגם אם לא רואים כרגע את הגורם שיכול להפוך את תומכי הימין למתנגדיו, בכך נוצרו הנסיבות לשינוי פוליטי כזה. בניסוח יותר פשוט, כרגע לא נראית באופק אפשרות להעברה המונית של תמיכה פוליטית משרון וביבי למישהו אחר ולכן האיום עוד לא קיים באמת. ולכן הימין החדש יכול להמשיך לחולל את פירוק מדינת הרווחה. מצד שני, שניהם ופה שרון מפתיע אותי יותר מביבי, נאמנים למשנה הכלכלית-חברתית שהנגיד הקודם, פרנקל, היה למייצגה הבולט ביותר בישראל בעשור שעבר. הוא יועץ לשניהם, הוא מאמין בדרך הזאת וגם הם, לדעתי, מאמינים שאין אלטרנטיבה כלכלית. במובן מסוים, הפסוק "סוף מעשה במחשבה תחילה" נכון גם כאן. הם לא חושבים, לא שרון ולא ביבי, שיש שיטה כלכלית אחרת. במובן מסוים, אפשר לבוא ולומר, שהם מבטאים בזה את המחשבה המקובלת, ההגמונית, בחברה הישראלית. מה שקוראים לו לעתים בז'רגון שלנו, הניאו-ליברליזם, או מה שאפשר לתארו, ההשקפה הפרנקליסטית בישראל: המדינה גדולה מדי, הסקטור הציבורי שמן מדי, המסים רבים מדי, צריך לתת לסקטור הפרטי מרחב פעולה יותר גדול וצריך לתת לתחרות לשלוט, והעבודה המאורגנת היא דבר שאבד עליו הכלח וכו'. יש פה השקפה כלכלית-חברתית שלמה, שהמחשבה הפוליטית שנולדה ממנה - אצל שרון ואצל ביבי ואצל סילבן וב"שינוי" - מניחה שאין חלופה לפרנקליזם. הם מנצלים איזה חלון הזדמנויות מבחינתם: המחשבה הסוציאליסטית הישנה שקעה אצלנו ובמקומות אחרים ומחשבה, אני אקרא לה, סוציאליסטית חדשה, או חברתית חדשה, שאני בטוח שתעלה, עוד לא עלתה ולא תפסה את המרחב הריק ולא יצרה את הכוח וההשפעה שלדעתי עוד תהיה לה. כי ההשקפה הכלכלית שהניאו-ליברלים מקדמים נגועה בתוצאות שאפשר לחזותן: היא תביא לאי-שוויון הולך וגדל, בתוך החברות וביניהן. הרגע בו הגורמים שלא מוכנים יותר לקבל את אי שוויון הזה, מכיוון שהם נפגעו או כי הוא סותר את ערכיהם, ינסו להשפיע על התהליכים הכלכליים יהיה הרגע בו השינוי יתחיל. תהליכים אלה אינם איזה מעשה שמיימי שאי אפשר להבינו ולא רעידת אדמה שאי אפשר להשתלט עליה. אפשר, אפילו בתוך כלכלת שוק מרוסנת, להפעיל כלים כלכליים-חברתיים בשליטה דמוקרטית של החברה, שירסנו את הכלכלה וייצרו חברה שיש בה שוויוניות ויש בה סולידריות ובמיוחד, יש בה אספקה יותר שוויונית של המצרכים הבסיסים, והשירותים הבסיסים, שכל בן-אדם זקוק להם. יותר ויותר אנשים, באירופה בוודאי ולדעתי בעתיד גם בארה"ב ואפילו אצלנו, יגיעו למסקנה כי יש לחלק את הפעילויות הכלכליות לבסיסיות ולא בסיסיות. יש מוצרים ושירותים בסיסיים שיסופקו לכל בני החברה מסף מסוים ומעלה באורח שוויוני: שירותי בריאות, שירותי חינוך. אנחנו לא רוצים שכוחות השוק ייצרו אי-שוויון גדול מדי בשירותים אלה. איננו מסכימים לחיות בחברה בה אנשים מסוימים יקבלו "בריאות" ואילו אחרים לא יקבלו. האבסורד לפיו העשירים בחברה יכולים לקנות להם בריאות בהיקפים הולכים וגדלים והעניים לא יכולים לקבל דברים מאוד בסיסיים, יידחה על ידי הרוב. אפליה כזו לא תחזיק מעמד. ברגע שחברה דמוקרטית תשאף להרחיב את הדמוקרטיה לכלכלה - יבינו בחברה הזאת שמשמעות השחרור, למשל, שחרור הבריאות מכוחות השוק, היא להבטיח כי כל בני החברה ובנותיה יקבלו מעתה את הבריאות הבסיסית

שהם זכאים לה, את החינוך הראוי. הדמוקרטיה הכלכלית תשים גבול להנמקות הכביכול "כלכליות" להצדקת אי השוויון. אני רואה את הנדים בראשם לאמונה התמימה שלי, אבל אני משוכנע שאי-השוויון שכלכלת השוק יוצרת מתנגש עם הדמוקרטיה הפרלמנטרית. בהתנגשות הזו דווקא ידה של כלכלת השוק על התחזונה.

איום התהליך הפוליטי

מפנה: אנחנו חברת מהגרים. בסופו של דבר, בחברת מהגרים יש דרך פשוטה של מחאה והיא הצבעה ברגליים. הם לא חוששים מזה?

ארנון: הם כן חוששים, אבל הם מפחדים יותר מהעניין המדיני-ביטחוני, מאשר מהעניין הכלכלי. לעובדה שהמשבר הכלכלי והמשבר המדיני נמשכים תהיינה השלכות מרחיקות לכת, במיוחד בחברת מהגרים. האיום של המשבר הכפול מופנה אל הצעירים שבחברת המהגרים, אלה שיש להם כישורים, שהם ניידים. זה בהחלט איום ממשי, איום אמיתי, איום שצריך לקחת אותו בחשבון. אבל אני התייחסתי יותר לאיום של הדמוקרטיה הפרלמנטרית. הגורמים שמקדמים את האג'נדה של כלכלת השוק הבלתי מרוסנת צריכים לקחת בחשבון שבסופו של דבר התהליך הפוליטי מאיים גם עליהם. לכן אין זה מקרה שהגורמים השמרניים הפוליטיים, בכל העולם, משקיעים הרבה באמצעי התקשורת. הבעלות הפרטית והשמרנית של בעלי השקפה שוקית "ג'ונגלית" על טלוויזיה, עיתונים ותרבות בכלל, מאוד חזקה ואפילו "מצליחה". המבחן של החלופה לשיטת פרנקל, הוא ביכולת לנסח אלטרנטיבות מעשיות, ממשיות, וגם להפוך אותה לבעלת השפעה על התרבות, על אמצעי התקשורת. החלופה התרבותית תהפוך לכוח במקום היחיד שכוח פוליטי מופיע, בקלפי. התקווה, לפחות שלי ושל אנשים כמוני, היא שתיחשף האמת הפשוטה שמאחורי ההשקפה הכביכול רציונלית שמתיימרת אפילו לתרום לרווחה, מסתתר בעצם חזון של מיעוט קטן, שרוצה להכפיף את החברה כולה למאוויים שלו ולאינטרס הצר שלו. עם זה בדיוק צריך להתמודד וזה לא פשוט אבל זאת ההתמודדות החשובה.

כוח ניצי-קפיטליסטי

מפנה: נעבור לסוגיה אחרונה, הסוגיה הפוליטית. כאשר תאצ'ר התחילה את המהפכה שלה היו לה, לצד המטרות הכלכליות, מטרות חברתיות כמו שבירת מרכזי כוח כמו איגודים מקצועיים וכן הייתה לה מטרה לעצב את הזירה הפוליטית ע"י סילוק כשליש מהאוכלוסייה מהמשחק הפוליטי והיא די הצליחה בזה. היא האמינה שלעניים אין כוח, אפשר להנציח את חולשתם וכך תוכל לנהל את המדינה "כמו שצריך". האם לביבי אין מטרות פוליטיות, שהן מעבר לתכנית הכלכלית?

ארנון: אני לא בטוח שזה מה שהיא רצתה לעשות. יותר מאשר רצתה לסלק אותם מהמערכת הפוליטית היא רצתה להפוך אותם לשבויים של האידיאולוגיה שהיא החזיקה בה. היא אמרה להם: "אם אתם רוצים שיעזרו לכם, אז קבלו את ההשקפה שלי. ההשקפות האחרות לא יחלצו אתכם מהבוץ". היא הצליחה ליצור בסיס רחב מאוד של תומכי גישת כוחות השוק בתוך החברה.

האם ביבי מייצג את ההשקפה הניצית-קפיטליסטית בחברה הישראלית? הוא אופורטוניסט לא קטן אך לא ויתר על חזון ארץ ישראל השלמה, וגם מושך למדיניות ת'אצ'ר. במובן הזה, הוא באמת ניאו קונסרבטיבי מהאגף היותר ניצי של הניאו קונסרבטיביות, הרפובליקנית-אמריקנית. הוא מעריך שיוכל לקחת את הציבור הישראלי הימני ניצי, ולשכנע אותו, שרק הקפיטליזם יכול לנצח ולהביא גאולה ליחיד ולחברה. הוא משוכנע שהאופוזיציה היונית הישראלית, היא ברובה אתו בעניין הקפיטליסטי. ראה מקרה העבודה, לפחות האגף היותר ליברלי שלה, וראה את "שינוי". הם בוודאי לא רחוקים ממנו. הוא חושב שהוא יכול לשכנע גם את בעלי האינטרסים הקפיטליסטיים, וגם את אלה שלדעתו, האינטרסים שלהם מתנגשים עם הקפיטליזם הזה, אבל כרגע הם כל כך ניציים, שהם הולכים אתו והוא מקווה "לטעת" בהם את האידיאולוגיה שלו. גם אצל החרדים יש פתיחות לרעיונות האלה. כמובן שהם מתקוממים, כמו הרבה קבוצות אחרות, כששוללים מהם טובות הנאה. אבל כשהם נשאלים, מה השקפתכם הבסיסית על קפיטליזם מול סוציאליזם, על סולידריות חברתית, על הדרך שבה צריך לנהל את החברה, הם נוטים לקו של ביבי. לצערי, הזרמים היהודיים ה"סוציאליסטיים" חלשים מאוד בחברה הישראלית כיום. יש פה ושם. במפד"ל הניצית, עוד אנשים מהפועל המזרחי של זמנו, שאני מוצא אותם יותר קרובים בעניינים חברתיים. אלא שגם אצלם הכל כפוף למציאות של העימות. אין יכולת לקדם בחברה הישראלית אג'נדה לא קפיטליסטית, ביקורתית על הקפיטליזם, בלי לקדם אג'נדה יונית. תחת הלחץ של הקונפליקט, תחת הלחץ של הסכסוך ההולך ונמשך, קטנה מאוד היכולת לפתח השקפות ביקורתיות באמת על הקפיטליזם, השקפות חברתיות אמיתיות. התשתית הרעיונית של ההשקפות החברתיות היא אוניברסלית. קשה מאוד לעשות זאת כשאתה משקיע אנרגיה עצומה בתוך מלחמה שבהכרח אינה יכולה להדגיש את האוניברסליות. מדגישה את השלי מול שלך, את ההגנה העצמית שלי מול ההגנה העצמית שלך. במובן זה קידום היוניות וקידום החברתיות הולכות יד ביד. יש לשתיהן הרבה מקום ללכת אליו כי נוצר ואקום אדיר בחברה הישראלית. במיוחד בתחום החברתי. המפלגות הימניות, הן ימניות-ניציות ולא חברתיות. אבל גם המפלגות הכביכול שמאליות, הן כבר לא כל כך חברתיות והן בעצמן לא יודעות בדיוק מה הן אומרות. אי אפשר לפתח השקפה של סולידאריות, של צדק חברתי, של ניתוח ביקורתי על הקפיטליזם בלי לפתור את הסכסוך.

אני משוכנע שאם יש תוחלת להשקפה החברתית בישראל, היא מצויה בחיבור של היוניות והחברתיות, הרבה מאוד אנשים פתוחים היום לתפישה זו. לחופש, לשוויון ולאחווה עוד יש קונים.

פרופ' אריה ארנון, כלכלן, אוניברסיטת בן גוריון בנגב, באר-שבע
ויו"ר משותף של "מחויבות לשלום ולצדק חברתי" המפעילה מוקד זכויות למובטלים.

<p>להון יש אינטרסים פשוטים ומיידיים - לעשות כסף כאן ועכשיו ומהר, אין לו שום בעיות מוסריות להביא עובדים זולים על חשבון העובדים הישראליים ולומר לעובדים הישראליים: "תתחרו בעובדים הזולים מהארצות האחרות, או שלא תהיה לכם עבודה וגם לא תהיה לכם פרנסה".</p>	<p>ההצעות שהממשלה מציעה היום לשכבות שאינן מתקיימות מהון, בתנאים של הכלכלה הגלובלית, הן להתחרות עם העובדים הזולים ביותר בעולם.</p>
<p>מאחורי ההשקפה הכביכול רציונלית של השמרנות, שמתיימרת אפילו לתרום לרווחה, מסתתר חזון של מיעוט קטן, שרוצה להכפיף את החברה כולה למאוויים שלו ולאינטרס הצר שלו.</p>	<p>אפילו בתוך כלכלת שוק מרוסנת, אפשר להפעיל כלים כלכליים-חברתיים בשליטה דמוקרטית של החברה, שירסנו את הכלכלה וייצרו חברה שיש בה שוויוניות ויש בה סולידריות ובמיוחד, יש בה אספקה יותר שוויונית של המצרכים הבסיסים והשירותים הבסיסיים שכל בן-אדם זקוק להם.</p>